

Світлана ДЯЧОК,

*директор, учитель української мови та літератури,
зарубіжної літератури ліцею №1 м. Хоростків
Хоростківської міської ради
Тернопільської області, учитель-методист,
кандидат філологічних наук*

ЧИТАЦЬКА ГРАМОТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГІМНАЗИСТІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

Реформування освіти вимагає переходу від знаннєвої парадигми до компетентнісної, де ключовим є формування громадянина-патріота, здатного до критичного та медіаграмотного мислення. Людина, яка розуміє й осмислює художні тексти, спроможна використовувати їх для досягнення своїх цілей, набуття нових знань та бере активну участь у житті суспільства – мисляча особистість, здатна усвідомлювати належність до рідної країни, народу, відчувати відповідальність за долю Батьківщини, шанувати її культуру, мову та історію.

Метою статті є обґрунтування важливості набуття читацької компетентності в ході навчання літератури як вагомого чинника формування національної ідентичності гімназистів, їхньої активної громадянської позиції.

Читацька грамотність у контексті НУШ перестає бути вузько предметною навичкою, стаючи наскрізною і ключовою для формування соціальної та громадянської компетентностей. Міжнародне дослідження якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment), на стандарти якого орієнтується НУШ, визначає читацьку грамотність як здатність до рефлексії та використання текстів для активної участі в житті суспільства [1].

У контексті громадянської ідентичності це означає, що гімназист має бути здатним:

- знаходити та вилучати інформацію (осмислення історичних фактів, ідей, закладених у творі, без спотворень);
- інтегрувати та інтерпретувати (зіставляти літературні події з реальним життям, розуміти мотиви вчинків героїв у соціальному контексті);

- оцінювати та рефлексувати (критично оцінювати позицію автора чи героя з погляду загальнолюдських і національних цінностей). Саме цей найвищий рівень PISA безпосередньо формує здатність до свідомого громадянського вибору.

Отже, читацька грамотність – це інтелектуальний інструмент, що дозволяє учню / учениці не просто «спожити» текст, а вміти проаналізувати соціальний досвід нації, закодований у ньому.

Читацька грамотність забезпечує синергію між трьома критично важливими для формування громадянської ідентичності навичками:

- критичне мислення: розпізнавання маніпуляцій, оцінка достовірності джерел (особливо під час роботи з публіцистичними чи історичними додатками). Учень / учениця вчиться не приймати сліпо ідеї, а перевіряти їх на відповідність принципам справедливості та патріотизму. Наприклад, у підручнику «Українська література» О. Калинич та С. Дячок (за наук. ред. Ю. Ковбасенка) подано матеріал у розділі «Русь, її культура та письменство», який чітко презентує образ Іллі Муромця як українця. У матеріалах ідеться про те, що «Ілля Муромець – реальна особа, воїн, а прізвище його походить від міста на Чернігівщині, а не російського Муром [5, с.31-32]. Проте, водночас, авторки фокусують увагу восьмикласника / восьмикласниці й на роботі із електронним додатком, матеріали якого допоможуть зробити учневі / учениці, після аналізу, зробити висновок самостійно;

- емоційно-ціннісне сприйняття: література, на відміну від сухої історії, викликає співпереживання героям-патріотам чи жертвам війн, репресій. Читацька грамотність допомагає вербалізувати ці емоції та трансформувати їх у стійкі ціннісні орієнтири (повагу до держави, усвідомлення необхідності захисту національних інтересів). Наприклад, питання на плашках до тексту твору «Мій тато став зіркою» Г. Кирпи: Чому так важливо згадувати про тих, кого немає поруч? або Чому важливо знати історію своєї країни? [2, с. 221] – фокусують увагу на патріотичній тематиці оповідання та формуванні життєвої стійкості оповідачки – дитини, очевидиці російсько-української війни;

- медіаграмотність: сучасні підручники включають роботу з різними типами текстів (візуальними, інформаційними). Учень / учениця, використовуючи навички читацької грамотності, вчиться фільтрувати інформацію про націю та історію в художньому чи медіапросторі, що є ключовим для захисту своєї громадянської позиції від зовнішніх впливів, уміти приймати правильні рішення. Наприклад, твір «Захар Беркут» І. Франка супроводжують питання вибору, питання, які спонукають мислити (аналізувати й робити правильні висновки) [4, с.61-62].

Отже, читацька грамотність – це фундамент, на якому будується не сліпа, а критично осмислена громадянська ідентичність гімназиста / гімназистки.

У «лінійці» підручників «Українська література», електронних додатків, робочих зошитів О. Калинич та С. Дячок завдання часто орієнтовані на аналіз та інтерпретацію не лише художнього, а й інформаційного / медіаконтенту (використання витягів з публіцистики, історичних довідок), що розвиває здатність учнів орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі.

Формування громадянської ідентичності на уроках літератури в НУШ відбувається не декларативно, а через глибоку аналітичну роботу з текстом, яка активізує емоційну та ціннісну сферу гімназиста / гімназистки. Читацька грамотність виступає каталізатором, дозволяючи учню / учениці вийти за межі сюжету й осмислити текст як дзеркало суспільних процесів.

Українська література дає змогу учням / ученицям усвідомити тяглість національної історії та цінність державности через емоційно насичені художні образи.

Варто пам'ятати, що тексти – це як «археологія» нації. Вивчення творів, що відображають боротьбу за незалежність (від княжої доби до новітнього часу), дозволяє учням/ ученицям інтерпретувати минуле не лише як набір дат, а як ланцюг свідомих рішень і вчинків («Захар Беркут» І. Франко (7 клас), «За сестрою» А. Чайковський (7 клас), «Дарунки скіфів» І. Білик, «Ярославни» О. Іваненко, «Іван Сірко – великий характерник» М. Морозенко (8 клас) та ін.).

Цікавими могли б бути завдання типу: визначити, які громадянські чесноти (вірність, мужність, відповідальність) були ключовими для виживання нації у певний історичний період, і проаналізувати, чи актуальні вони сьогодні. А вивчення біографії повинно відбуватися не лише як читання тексту, а і як аналіз біографії автора як активного громадського діяча / громадської діячки (Леся Українка, Іван Франко, письменники-шістдесятники). Особистість митця / мисткині постає прикладом громадянської позиції. Читацька грамотність тут виходить за межі художнього тексту – учні / учениці аналізують публіцистику, листи, щоденники, щоб зрозуміти, як ідеї письменників утілювалися в їхньому громадянському житті.

Читацька грамотність допомагає «перекласти» високі, але абстрактні поняття «патріотизм», «свобода» на мову особистого досвіду гімназиста / гімназистки. На основі конфлікту в тексті (зрада, вибір між особистим і суспільним) учням / ученицям пропонується змоделювати, як вони діяли б у подібній ситуації, але в умовах сьогодення. Такі механізми сприяють реалізації процесу читання літератури не просто як навчального, а структурованого і дієвого акту національної самоідентифікації, що є великою школою громадянської відповідальності.

Уроки української літератури в гімназії / ліцеї, побудовані за компетентнісним підходом НУШ, мають відійти від простого переказу сюжету. Основний акцент зміщується на аналіз тексту як соціального документа та формування особистісного ставлення до висвітлених у ньому проблем.

Дієвими будуть такі форми і методи роботи, орієнтовані на критичне осмислення та громадянську відповідальність:

Інструмент (метод, прийом)	Зміст і мета	Приклад
Подвійний щоденник	Учні фіксують цитату / цитати з тексту (колонка 1) та власні	Цитати: <i>«Беркути додержуються слова навіть</i>

	коментарі/запитання/асоціації щодо її громадянського чи морального змісту (колонка 2)	<i>ворогові і зрадникові»</i> або <i>«Життя в неволі нічого не варте – краща смерть!»</i> Коментар: Як ці вислови корелюються з викликами, які часто стоять перед людиною, особливо у воєнний час?
Читання з позначками	У процесі читання учні роблять позначки: «!» (важливо для історії / нації), «?» (незрозуміло або суперечить поширеним думкам), «±» (позиція, із якою погоджуюся / не погоджуюся)	Мета: не просто прочитати, а оцінити інформацію з погляду її значущості для формування національної свідомості
Аналіз медіаслідів	Робота з текстом довідкового чи публіцистичного характеру (як доповнення до художнього твору), що часто використовується в підручниках НУШ	Завдання: прочитати історичну довідку про причини війни / повстання та визначити, чи збігається офіційна оцінка подій із художньою інтерпретацією автора / авторки

Проектна діяльність також є ідеальним способом інтеграції читацької грамотності та громадянської ідентичності, оскільки вона вимагає глибокого занурення в текст і практичного застосування знань. Після вивчення героїчних образів української літератури (наприклад, Іван Сірко чи Маруся Богуславка) учням / ученицям пропонується створити мультимедійну презентацію або есе про сучасного українського героя (військового, волонтера, лікаря, учителя) з аналізом його вчинків крізь призму цінностей, оспіваних у літературі. Саме так формуватиметься читацька грамотність, адже здобувач /здобувачка освіти використовуватиме інформаційні джерела, цитування, структурування аргументів та, водночас, усвідомлюватиме важливість жертвності та патріотизму, що сприятиме формуванню громадянської ідентичності.

На основі морально-етичних дилем, порушених у творах (наприклад, «Метелики в крижаних панцирах» О. Радущинської), учні та учениці формулюють правила співжиття. Вивчення творів, де порушується тема булінгу чи нетолерантності, стає основою для розробки пункту «повага до іншого» у Кодексі класу чи Правил поведінки в гімназії / ліцеї.

Обговорення (дискусія) є ключовим інструментом, що перетворює пасивного читача на активного учасника громадянського діалогу. А метод «Шести мислячих капелюхів» допоможе розглянути ситуацію (конфлікт, рішення героя / героїні) із шести різних позицій (факт, почуття, критика, оптимізм,

креатив, процес). «Синій капелюх» (процес) часто вимагає узагальнення громадянських та етичних висновків.

Ці практичні інструменти дозволяють учителю / учительці літератури не лише оцінити, що гімназисти прочитали, але й те, як вони осмислили прочитане та як це вплинуло на їхні громадянські переконання.

Читацька грамотність є не лише інструментом засвоєння інформації, а й механізмом формування ціннісно-сміслової сфери особистості гімназиста.

Гімназист / гімназистка, який / яка вміє критично працювати з текстом, стає свідомим, активним, відповідальним громадянином, що є пріоритетною метою Нової української школи.

Подальше впровадження компетентнісного підходу на уроках літератури вимагає від педагогів постійного оновлення методів роботи з текстом, фокусування на громадянському вихованні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / кол. авт. : Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакуленко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горох та ін. ; за ред. В. Терещенка та І. Клименко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 395 с.

2. Українська література : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. / О. Калинич, С. Дячок // За редакцією проф. Ю. Ковбасенка. Тернопіль : Астон, 2022. 280 с.

3. Українська література : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. / О. Калинич, С. Дячок // За редакцією проф. Ю. Ковбасенка. Тернопіль : Астон, 2023. 304 с.

4. Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. / О. Калинич, С. Дячок // За редакцією проф. Ю. Ковбасенка. Тернопіль : Астон, 2024. 304 с.

5. Українська література : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. / О. Калинич, С. Дячок // За редакцією проф. Ю.І. Ковбасенка. Тернопіль : Астон, 2025. 304 с.